

Vera S. GAVRILOVIĆ

CE QUI SE PRODUISIT AVANT QUARANTE ANS

Premier Congrès des médecins partisans de Yougoslavie à Bosanski Petrovac, 1942.
Promulgation du Statut du service sanitaire NOV et POJ.

L'initiateur, et en même temps celui qui convoqua le Premier Congrès des médecins partisans en cette lointaine année 1942, fut le référendaire sanitaire de cette époque auprès du Commandement suprême, Dr. Gojko Nikoliš.

L'idée de l'organisation d'un congrès de médecins partisans vint à l'esprit du Dr. Nikoliš déjà pendant qu'il se trouvait sur la montagne Treskavica, lors d'un moment de pause, le 24 Juin 1942, quand il eut en peu de temps pour réfléchir sur tout ce qu'ils avaient enduré et survécu jusque là. Le nombre de médecins dans la structure des cinq brigades prolétaires, autant qu'il y eut alors dans ce groupe et dans toute la Bosanska Krajina, pourquoi ne se rencontreraient-ils pas, feraient connaissance et n'échangeraient-ils pas leurs opinions, voilà ce qui fut la première pensée du Dr. Nikoliš.

A la fin du mois d'août 1942, il se rendit auprès du Commandant suprême, pour lui exposer son idée et obtint son consentement. Il trouva Tito dans un moulin isolé, pas loin de Glamoč. Aussi convaincu qu'il fut de la légitimité de son idée, il n'était pas bien sûr qu'il saurait la défendre devant le Commandant suprême. Cependant, Tito adopta son idée avec un contentement non dissimulé, et lui donna son consentement pour la tenue d'un congrès.

C'est le septembre que le Dr. Nikoliš adressa une invitation au congrès „à tous les médecins se trouvant sur les territoires libérés de la Yougoslavie”. Par ce congrès, il désirait atteindre l'unité des points de vue concernant les méthodes médicales et dans les solutions d'organisation.

Le 20 septembre, il adressa ses deux rapports à Tito, afin d'obtenir son approbation, et déjà le lendemain, soit le 21, il reçut sa réponse disant que ceux-ci étaient bons et qu'il n'avait rien à changer, mais qu'il devait les lui renvoyer après le congrès pour les faire imprimer dans „la Yougoslavie libre”.

Le Congrès justifia entièrement son existence. Neuf rapports furent exposés et des points de vue uniques furent adoptés en ce qui concerne les questions au sujet de la chirurgie de guerre, questions à cette époque assez actuelles et à la hauteur des doctrines chirurgicales des grandes armées de la Seconde Guerre mondiale. Le général Nikoliš écrit que ce fut pour lui la plus grande satisfaction que les participants à ce Congrès lors des discussions, confirmèrent et renforcèrent par leurs propres expériences, les appréciations contenues dans son rapport. „Questions d'organisation de notre service sanitaire de troupe”. Il lui sembla qu'ils avaient „bâclé” et accompli quelque chose important pour le bien des blessés.

Au début de décembre 1942, le Dr. Nikoliš, à titre de référendaire du service sanitaire, reçut une information du Commandement suprême, qu'on formerait dans ce service des sections pour divers services, y compris un département sanitaire, ce qui confirma ses points de vue antérieurs. „Où devrait se trouver le service sanitaire et comment il faudrait le rallier à un corps opérationnel du Commandement suprême”. Il fut chargé d'établir un document qui servirait comme base générale pour l'organisation du service sanitaire dans notre armée. Son nom serait „Statut”.

Il écrivit ce Statut dans l'espace de quelques jours seulement et comme synthèse d'une expérience payée fort cher; ainsi qu'une nécessité d'établir les normes d'une organisation générale et un codex de conduite.

Le Statut fut adopté sans aucune correction et le Commandant suprême le confirma par sa signature le 10 novembre 1942. D'après l'auteur du Statut, le Dr. Nikoliš, „notre cadre sanitaire obtint par ce document un solide appui et une arme tranchante qui lui permit d'arriver à la consolidation de son autorité, et pour l'organisation du service dans la troupe. „Pour réussir dans sa lutte”!

(Rad je primljen u Uredništvu 24. VIII 1982. god.)

Vlastimir TURUDIĆ

VETERINARSKA SLUŽBA SRPSKE VOJSKE U RADOVIMA NAŠIH
ISTORIČARA — ISPRAVKE I DOPUNE (II)

XIV

J. ROMANO: ORGANIZACIJA I RAZVOJ VETERINARSKE
SLUŽBE U SRPSKOJ VOJSCI (1800—1918), BEOGRAD, 1964:

Str. 7. Vojnoveterinarska škola u Beču nije bila osnovana 1777. već 1767. god. i to pod nazivom „K. K. Pferdecuren und Operationsschule”. U vezi s tim treba se podsetiti da je Veterinarska visoka škola u Beču 1967. god. proslavila dvestotu godišnjicu postojanja.¹

Str. 16. Prvi marveni lekar u Državnoj ergeli „Dobričevo”, kod Čuprije, nije bio postavljen 1855. već 1854. godine, ako izuzmemo marvenog lekara Dragutina Bertića koji je od 1852. god., kada je bio postavljen za upravnika i štalmajstora ergele, često obavljao i pojedine veterinarske poslove².

Nije prihvatljivo piščevo gledište da je proces sistematskog formiranja i organizovanja vojnoveveterinarske službe u Srbiji otpočeo tek 1860. god. Pre bi se moglo reći da je taj proces započeo 1851—1853. god., kada je došlo do postavljenja prvog marvenog lekara u Lekarsko odeljenje Glavnog vojnog štaba, formiranja prve vojne marvene bolnice u Topčideru i druge u Čupriji, popune ergele svim potrebnim stručnim kadrom itd.³

Str. 17. Podela razvoja veterinarske službe Srpske vojske na razdoblje do 1860. godine i razdoblje do kraja prvog svetskog rata, a pogotovo podela drugog razdoblja na dve etape (1860—1890. i 1890—1918) nema istorijskog opravdanja.

Str. 18—19. Sanitetsko (treba: Lekarsko) odeljenje Glavnog vojnog štaba nikada nije „rukovodilo sanitetskom službom vojnog i civilnog sektora” već je to radilo Sanitetsko odeljenje Popečiteljstva unutrašnjih dela sve do izdvajanja vojske 10. marta 1859. iz nadležnosti tog popečiteljstva. Prema tome, Glavni vojni štab nije bio potčinjen Popečiteljstvu unutrašnjih dela do 1860. nego do 1859. god. Uskoro, 14. maja 1859, bilo je izglasano i Ustrojstvo Glavne vojne uprave („Ustroenie Glavne voene uprave”), pa je ona sjedinila upravljanje celokupnom vojskom putem tri odeljenja. Jedno od njih, Administrativno-ekonomsko, rukovodilo je vojnim sanitetom i marvenim lekarstvom⁴.

Str. 20. Marveni lekar Jovan Teodorović nije mogao završiti „Visoku veterinarsku školu” u Budimpešti, jer takve škole nije bilo u njegovu doba na teritoriji Austrijske carevine.

Str. 22. Prvi upravnik ergele „Dobričevo” Dragutin Bertić nije bio konjički kapetan već marveni lekar, a prvi zvanični veterinar u toj ergeli nije bio postavljen 1856, ni 1855 (kao stoji na str. 16) već 1854. godine. Osim toga, druga srpska vojna ergela nije bila formirana 1853. god., jer je tek 1858. god. u Požarevac stiglo prvih 49 državnih pastu-va iz Čuprije, a knez Miloš je svoje dobro zvalo „Morava” poklonio 1860. god. Zbog svega toga naši istoričari konjarstva uzimaju kao rođendan Državne ergele kod Požarevca 1860, a ne 1853. god.⁵

Str. 24. Mesto glavnog marvenog lekara u „sastavu Sanitetskog odeljenja” nije moglo biti ustanovljeno 1861. god., jer tada takvo odeljenje nije postojalo u okviru Glavne vojne uprave. Već ranije smo istakli da je od 1859. god. vojnim sanitetom i marvenim lekarstvom rukovodilo Administrativno-ekonomsko odeljenje Glavne vojne uprave, što je ostalo i posle donošenja „Zakona o ustrojstvu Vojnog ministarstva” od 5. maja 1862. i ukidanja Glavne vojne uprave.⁶

Francuz Karl Transan nije bio postavljen za glavnog marvenog lekara krajem 1862. već krajem 1863. god.⁷

Str. 25. „Pravila za pojedina odeljenja Ministarstva vojenog” done-sena su 1. marta, a ne 1. aprila 1864. god.⁸

Str. 34. Nisu predloženi valjani dokazi zbog čega se Jovan Teodo-rovic ne može smatrati „prvim rukovodiocem” vojnog veterinarstva, ako se ima u vidu sve što je uradio i za koje stručne poslove je bio nad-ležan od 1851. do 1859. god.

Veterinarska služba nije bila izgubila samostalnost i ušla u sastav sanitetske struke 1876. godine, budući da glavni marveni lekar (Franc Franjo Bendjick) od dolaska u Srpsku vojsku početkom 1874. pa sve do početka 1883. godine nije bio u sastavu Ekonomskog odeljenja Mini-starstva vojnog već u okviru Artiljerijske inspekcije, odnosno Artilje-rijskog odeljenja Ministarstva vojnog. Prema tome, glavni marveni le-kar nije imao formacijske ni funkcionalne povezanosti sa sanitetom sve do izglasavanja novog „Zakona o ustrojstvu vojske” od 3. januara 1883. god. Franc Bendjick, uostalom, nije bio postavljen za glavnog marvenog lekara tek 1884. već deset godina ranije.⁹

Remontski odsek Artiljerijsko-tehničkog odeljenja Ministarstva voj-nog nije postojao od 1869. nego od 1883. god. i u njemu je tada bilo otvoreno formacijsko mesto za jednog marvenog lekara I ili II klase.¹⁰

Str. 35. Ponovo se pogrešno tvrdi da je veterinarstvo ušlo u sa-stav sanitetske službe 1875. god. (a na str. 34 i 46 to se navodno zbilo 1876. god.) i da je do 1908. god. skoro 18 godina bilo bez „glavnog mar-venog lekara”, o čemu smo već ranije dali ispravku i dopunu.

Str. 36. Naziv Potkivačke škole u Beogradu nije „se menjao više puta u skladu sa zadacima koje je škola dobijala”. Tek izlaskom „Zakona o ustrojstvu vojske” od 1. novembra 1886. školi je po prvi put izmenjen naziv u „Veterinarska škola”. Doduše, i do tada su neki školu zvali i ovako i onako, ali je činjenica da je njen naziv od osnivanja 1866. do 1886. god. u svim naređenjima i raspisima Ministarstva vojnog bio samo Potkivačka škola. Ali, pomenuta izmena naziva škole nije uticala na njen raniji nastavni program, pa je ona i dalje osposobljavala pitomce za potkivačke podoficire, od kojih su najbolji mogli biti proizvedeni za mar-venolekarske pomoćnike. Tek je „Zakon o izmenama i dopunama u Za-

konu o ustrojstvu vojske od 1. novembra 1886, s izmenama i dopunama od 15. aprila 1890, 20. decembra 1895, 7. decembra 1896, 10. jula 1897. i 14. jula 1898. god.” od 12. januara 1900. bio predvideo da se osnuju dve škole pod nazivom „Veterinarska i potkivačka škola”. Međutim, ni jedna od njih nije proradila, ako izuzmemo neke potkivačke tečajeve, sve do kraja prvog svetskog rata.¹¹

Str. 37. Programom Potkivačke škole nije bilo predviđeno dva sata praktičnog rada „na klanici” već na klinici Stalne marvene bol-nice, koja se trajno nalazila u blizini Potkivačke škole. Pored predmeta navedenih u programu škole, ispušten je predmet hirurgija. Osim toga, nije tačno da su predmete opštu hemiju i fiziku slušale samo I, II i III klasa pitomaca, budući da su ti predmeti bili u nastavnom programu škole sve dok se 1888. god. nije prestalo s prijemom pitomaca.¹²

Str. 38. Od 1866. do 1879. god. nije bilo prevedeno u stajaće jedinice 15 već 14 pitomaca vojne Potkivačke škole, a po svom zahtevu. Isto tako prva klasa pitomaca te škole nije završila obuku krajem 1866. nego krajem 1868. god.¹³

Str. 39. Od ukupnog broja potkivača proizvedenih u marvenole-karske pomoćnike, veterinarsko doškolovanje u Beču završilo je do 1897. godine više od 31 lica.¹⁴

U Beču nije postojao „Viši veterinarski institut” već je radilo više škola ili tečajeva u okviru jedinstvenog Vojnoveterinarskog instituta koji se od 1850. do 1896. god. službeno zvao „K. u. K. Militär-Thierarznei-Institut”.¹⁵

Naređenje ministra vojnog od 23. aprila 1865. o odgovornosti stare-šina jedinica za potkov konja nije tačno citirano.¹⁶

Str. 43. Dokument o rasporedu veterinarskog kadra ne može biti iz 1874. godine, jer se u njemu pominju Remontski odsek Artiljerijsko-tehničkog odeljenja Ministarstva vojnog i 1. artiljerijska brigada. Na-ime, već smo ranije naveli da je taj odsek bio obrazovan tek početkom 1883. godine, dok je 1. artiljerijska brigada bila formirana 1878. godine, obuhvativši svu artiljeriju koju je Srbija u to vreme imala (4 puka po 2 divizionu).¹⁷

Str. 44. God. 1879. u vojsci je zaista bilo 17 marvenolekarskih po-moćnika, ali nije rečeno da je te godine bilo u vojsci i 14 marvenih lekara.¹⁸

Str. 46. Opet se ponavlja da je 1876. god. marveno lekarstvo uk-lopljeno u sanitetsku službu, a glavni marveni lekar da je ušao u sastav „Sanitetskog odeljenja Ministarstva vojnog”. Pre svega treba istaći da takvo odeljenje nije postojalo do 1883. god. i jedino što je sanitet uspeo da isposluje 2. marta 1876. bilo je oformljenje Sanitetskog odseka u ok-viru Ekonomskog odeljenja Ministarstva vojnog. Tom odseku bilo je do-zvoljeno da vodi zaseban delovodnik pa su njegovi propisi i naređenja upućeni jedinicama, umesto oznake „E” (Ekonomsko odeljenje) kao do tada, od marta 1876. godine nosili oznaku „ES” (Ekonomsko odeljenje — Sanitetski odsek). Što se tiče glavnog marvenog lekara on je i dalje ostao tamo gde je i bio, a to znači u Artiljerijskoj inspekciji odnosno Ar-tiljerijskom odeljenju Ministarstva vojnog. Shodno tome i sva veterinar-ska naređenja i raspisi upućivani jedinicama i dalje su nosila oznaku „A”

(Artiljerijsko odeljenje) što, takođe, jasno ukazuje na to da veterinarstvo nije bilo u sastavu sanitetske službe sve do početka 1883. god.¹⁹

Pored stalnih vojnih marvenih bolnica u Beogradu i Kragujevcu postojale su 1876. god. i druge takve bolnice u Topčideru, Čupriji, Kragujevcu i Nišu.²⁰

Str. 47. Dr Ljubomir Mladenović nije bio aktivni vojni veterinar već je u vreme ratova 1912—1918. god. bio pozvan u vojsku kao marveni lekar obvezničkog reda.

„Zakonom o ustrojstvu vojske” od 1901. god., a ne od 1900, nije bila „sankcionisana organizacija veterinarske službe iz 1876. godine” nego iz 1883. god.²¹

Str. 49. I pre srpsko-turskog rata 1876/77. godine postojali su osnovni propisi o suzbijanju stočnih zaraza u Srpskoj vojsci. Među takve propise svakako spadaju „Pravila za odpravljanje dela struke vojeno-marvenog lekarstva shodno dodatku Zakona o ustrojstvu vojske od 20. februara 1865. god.” od 20. maja 1866. i „Pravila unutrašnje službe” od 1867. god. U ovim poslednjim pravilima, na primer, čl. 33. i 34. predviđali su dezinfekcijske mere pri suzbijanju sakagije. Posle toga, pod AN^o 471 od 4. februara 1880, bilo je izdato i detaljnije uputstvo za otkrivanje i suzbijanje sakagije u jedinicama.²²

I tek posle svih tih i nekih drugih propisa usledilo je „Pravilo o merama predohrane i dezinfekcije od sakagije i još nekih zaraznih bolesti, sa opisom sakagije kod konja i ljudi” od 4. juna 1880. Ono je, u stvari, objedinilo sve do tada propisane mere za borbu protiv stočnih zaraza u vojsci, uz dopisivanje nekih novih odredbi, tako da to pravilo predstavlja prvi potpuniji propis o suzbijanju sakagije i drugih stočnih zaraza ne samo u Srpskoj vojsci već u Srbiji uopšte.

Str. 51. Suština izmene u dostavljanju redovnih izveštaja o stanju zdravlja stoke u jedinicama, od 17. februara 1880, nije bila u napuštanju osmodnevnih i uvođenju petnaestodnevnih izveštaja, nego u tome što pukovski marveni lekar nije više morao, kao po ranijem naređenju od 5. juna 1879, da proleđuje drugi primerak izveštaja šefu trupnih lekara pri Komandi divizije stajace vojske (koja nije imala formacijskog marvenog lekara) već komandantu te divizije. Ova izmena usledila je na intervenciju glavnog marvenog lekara Artiljerijskog odeljenja Ministarstva vojnog, između ostalog, i zato što veterinarstvo tada nije bilo potčinjeno sanitetskoj službi. Inače, prvi primerak izveštaja pukovski marveni lekar i dalje je trebalo da dostavlja neposredno glavnom marvenom lekaru Ministarstva vojnog.²³

Str. 53. Broj stalnih vojnih marvenih bolnica 1883. god. nije bio povećan na tri, jer su takve bolnice u Beogradu, Kragujevcu i Nišu već odavno postojale i uveliko radile. Zapravo „Uredba o formaciji celokupne vojske” od 31. januara 1883. predviđala je da svaka od pet novoformiranih divizijskih oblasti (Drinska, Dunavska, Moravska, Šumadijska i Timočka) ima po jednu stalnu marvenu bolnicu i, ako ustreba, po jednu do više privremenih marvenih bolnica. Iz rasporeda artiljerijskih narednika od 4. marta 1883. vidi se da je već tada svaka divizijska oblast imala svoju stalnu marvenu bolnicu u sedištu štaba oblasti. U vezi s tim, Drinska stalna marvena bolnica bila je u Valjevu, Dunavska u Beogradu, Moravska u Nišu, Šumadijska u Kragujevcu i Timočka najpre u Knja-

ževcu a potom u Zaječaru. Isto tako iz „Uporednog pregleda podoficira u Stalnom kadru” od 19. februara 1883. razaznaje se da je u konjici bilo predviđeno pet privremenih marvenih bolnica, od kojih su tri ubrzo bile formirane. Pored pomenutih bolnica radile su još stalne marvene bolnice u Topčideru (obrazovana krajem 1851. god. kao prvi „konjski špitalj” u Srpskoj vojsci) i dve u Državnoj ergeli (po jedna u Ljubičevu i Dobričevu)²⁴.

Upravnik stalne marvene bolnice nije bio po formaciji viši marveni lekar već marveni lekar I klase, jer je u Srpskoj vojsci postojao samo jedan viši marveni lekar, a to je bio rukovodilac veterinarske službe u Ministarstvu vojske. Osim toga, prvi sastav marvenih bolnica bio je određen mnogo pre 1883. god., naročito „Pravilima za odpravljanje dela struke vojeno-marvenog lekarstva shodno dodatku Zakona o ustrojstvu vojske od 20. februara 1865. god.” od 20. maja 1866. god.²⁵

Str. 56. Veterinarska oprema za trupne jedinice nije bila po prvi put propisana „Pravilom o vojnim marvenim bolnicama” od 1884. godine već je toga bilo i mnogo ranije. Tako, na primer, „Pravilima za odpravljanje dela struke vojeno-marvenog lekarstva shodno dodatku Zakona o ustrojstvu vojske”, pod EN^o 2024 od 20. maja 1866, bila je određena oprema vojnomarvenih bolnica („sprema veterinara”, „lekovi”, „inštrumenti hirurški” i „kancelarijske potrebe”) i oprema vojnih potkivačnica („alati za podkivanje stoke” i „alati za ostale radove kovačke”). A i „Brojnim stanjem oružja, topovskog i ostalog pribora, kao i drugih potreba što treba da ima 4 funt. polj. teška i dopunjujuća baterija i štab pukovi u mirno i ratno doba” od 1875. godine takođe je bila propisana oprema marvenih lekara i potkivača u tim baterijama. Osim toga, u srpskoj Vojnoj farmakopeji od 1863. i 1878. god. odštampan je bio propis o lekovima koje mogu primati vojni marveni lekari iz vojnih apoteka²⁶.

Str. 57. Umesto „1 prskalica za potkožne injekc.” i „12 igala za šivenje rana” treba da stoji „1 brizgalica za potkožne injekc.” i „12 igala za šivenje, raznih”.²⁷

Jedinice se nisu snabdevale potrošnim potkivačkim materijalom putem javne licitacije tek od donošenja „Pravila o vojnim marvenim bolnicama” iz 1884. god., nego i ranije, a naročito posle izdavanja „Propisa za potkivanje konja i volova” od 10. maja 1883, čije su odredbe prosto prepisane u pomenuto pravilo.²⁸

Str. 60—62. U prikazu rasporeda veterinarskog kadra pred srpsko-bugarski rat 1885. god. ima više netačnih podataka. Samo primera radi navodimo da Ljubomir Đorđević nije bio podnarednik potkivač već narednik, da Milan Mitrović i Nikola Ognjanović nisu bili narednici potkivači već podnarednici, a da se u rasporedu nalazi i marveni lekar Josif Bendjik koji je umro 1883. god.²⁹

Str. 63. U pogledu podele potkivačnica na stalne i pokretne „Zakon o ustrojstvu vojske” od 1886. god. nije doneo ništa novo, jer su se i do tada potkivačnice delile na pokretne i stalne, a što je po prvi put bilo regulisano „Dodatkom Zakona o ustrojstvu vojske. O struci vojeno-marvenog lekarstva” od 1865. god.³⁰

Pomenutim zakonom iz 1886. god. takođe, nisu u Veterinarskoj školi bila predviđena dva uporedna tečaja: potkivački za osposobljavanje majstora potkivača i veterinarski za osposobljavanje marvenolekarskih po-

moćnika. Član 64 Zakona koji je jedini i isključivo posvećen Veterinarskoj školi, naprotiv, pominje samo školovanje pitomaca koji po svršetku škole „stupaju u stalan kadar kao potkivači”.³¹

Str. 65. Ministar vojni nije naredio 21. nego 24. februara 1888. da se obrazuje komisija za izradu pravilnika o remontovanju konja. Osim toga, taj pravilnik, pod nazivom „Propis za nabavku konja i volova za vojnu potrebu” nije bio donesen 1899. godine već 25. aprila 1889. god.³²

U Srpskoj vojsci 1898. god. još nije bilo podele na više i niže veterinare već na višeg marvenog lekara i marvene lekare I, II, III i IV klase. Novi nazivi i rangiranje osoblja u marvenolekarskoj struci bili su uvedeni tek „Zakonom o ustrojstvu vojske” od 27. januara 1901. god.³³

Po „Zakonu o izmenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu vojske od 1. novembra 1886. god., sa njegovim izmenama i dopunama od 1890, 1895, 1896. i 1897. god.” od 14. juna 1898. ispit za unapređenje u višeg marvenog lekara nisu morali da polažu svi „niži” marveni lekari već samo marveni lekari I klase.³⁴

Str. 66. Zamena naziva „marveni”, „marveni lekari” i „marvenolekarski pomoćnici” novim nazivima „veterinarski”, „veterinari” i „veterinarski pomoćnici” nije bila izvršena „Zakonom o izmenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu vojske od 1. novembra 1886. god., sa izmenama i dopunama od 1890, 1895, 1896, 1897. i 1898. god.” od 12. januara 1900. već novim „Zakonom o ustrojstvu vojske” od 27. januara 1901. god.³⁵

Str. 67—68. „Uredba o ustrojstvu Vojno-potkivačke škole” nije bila objavljena u „Službenom vojnom listu” br. 10 već br. 19 iz 1901. god. Pored toga, „Uredba o ustrojstvu Veterinarske škole” od 1901. god. nije mogla zameniti raniju sličnu uredbu, jer su se ranije uredbe odnosile na školovanje podoficira potkivača, a ova iz 1901. god. bila je posvećena obučavanju veterinarskih podoficira bolničara.³⁶

Str. 69. Prvi ratni veterinarski komplet u Srpskoj vojsci nije bio propisan 1905. godine nego mnogo ranije. Tako, na primer, ratni kompleti za marvene lekare i potkivače teške poljske baterije bili su određeni već 1875. god.³⁷

Str. 70. „Pravilo o merama predohrane i dezinfekcije od sakagije i još nekih zaraznih bolesti, sa opisom sakagije kod konja i ljudi” od 1880. god. nije obuhvatalo samo sakagiju nego i druge zarazne bolesti od značaja za Srpsku vojsku i nije bilo nepotpuno u pogledu sakagije (bar za ono vreme). Napomenuli bismo samo da je ono bilo na zavidnoj naučnoj razini, u skladu s tadašnjim naučnim saznanjima o sakagiji i drugim zarazama, i da je imalo preko 50 stranica teksta. Mnoge odredbe iz tog pravila bile su prenesene u „Pravilo o sprečavanju stočnih zaraza” od 1908. god.

Str. 71—72. Potreba za izdavanjem propisa o rashodovanju konja uginulih ili onesposobljenih za službu u vojsci proistekla je davno pre 1909. godine. U vezi s tim, valja istaći da je „Pravilo za rashod vojno-državnih konja i volova” bilo izdato već 10. juna 1896, a da su neki drugi slični propisi i naređenja bili objavljeni i mnogo godina pre toga, na primer, pod A/RN^o 2169 od 1881. god. i pod A/RN^o 1679 od 1885. god.³⁸

Konkursom raspisanim 1909. godine za prijem mladića u Potkivačku školu nije bilo predviđeno da ona traje 9 već 10 meseci, kako je i bilo regulisano u „Uredbi o ustrojstvu Vojno-potkivačke škole” iz 1901. god.³⁹

Ministarstvo vojno nije tek 1909. god. donelo odluku da jedinice mogu davati u zakup pravo za potkivanje konja građanskim potkivačima, jer je to pitanje bilo regulisano „Pravilom o snabdevanju alatom, materijalom i potkivačkim osobljem za potkivanje vojno-državnih konja i volova” od 18. februara 1899. Pored toga, od 1904. godine Ministarstvo vojno često je raspisivalo konkurse za prijem građanskih majstora potkivača u jedinice kao što je, uostalom, činilo i za ostale zanatlije (bravare, krojače, puškare i dr.). Na taj način vojska je rešavala problem nedostajanja majstora potkivača sve do prvog svetskog rata.⁴⁰

Str. 73. Da bi unapredilo uzgoj konja u Srbiji Ministarstvo vojno je već 7. novembra 1897, a ne 11. novembra 1911, izdalo odgovarajući „Pravilnik i pogodbe po kojima se daju vojno-državni konji na upotrebu i izdržavanje”. A i mnogo pre toga često su izdavana razna rešenja i naređenja za izdvajanje vojnih konja radi unapređenja njihovog uzgoja u narodu. Jednim od takvih rešenja, pod AN^o 2241 od 9. aprila 1877, na primer, bilo je odlučeno da se iz svih baterija odvoje prekobrojni konji i za priplod sposobne kobile i upute u Smederevsku Palanku, Krupanj, Loznicu, Čačak i Gradište radi razdavanja narodu.⁴¹

Privremeni konjski depo, formiran u Stragarima 1911. god., nije bio ukinut marta već februara 1914. god.⁴²

Str. 75. Posle balkanskih ratova na oslobođenoj teritoriji nisu bile formirane samo dve nove stalne vojne marvene bolnice već je ukupno bilo obrazovano pet novih stalnih marvenih bolnica, i to Bitoljska, Bregalnička, Ibarska, Kosovska i Vardarska. Drugim rečima, svaka novoformirana divizijska oblast, pod Komandom trupa nove oblasti, dobila je po jednu stalnu marvenu bolnicu.⁴³

Str. 88. Načelnik sanitetske službe Ministarstva vojnog nije rukovodio veterinarskom službom od 1875. do 1882. god., jer se on tada nalazio u sastavu Ekonomskog odeljenja, dok je načelnik marvenolekarske struke bio u sastavu Artiljerijske inspekcije odnosno Artiljerijskog odeljenja Ministarstva vojnog. O svemu tome ranije smo opširnije pisali pa nema potrebe da to sada ponavljamo.

Isto tako ne odgovara istini „da je u periodu 1875—1910, s povremenim prekidima, punih 18 godina bilo upražnjeno mesto rukovodioca veterinarske službe”. Stoga ponovo ističemo da su rukovodioci veterinarske službe bili: Franjo Bendjik 1874—1889, Robert Lerman 1895—1897, Todor Petrašković 1897—1904, Sava Vukosavljević 1904. i 1909, Milan Mitrović 1909—1914. god.⁴⁴

Str. 89. Na školovanje u inostranstvo bilo je upućeno više od 31 marvenolekarskog pomoćnika, sa završenom Potkivačkom školom u Beogradu, kao i više od 21 pitomca sa svršenom ili nepotpunom gimnazijom. Srpski vojni pitomci studirali su veterinarstvo ne samo u Beču i Harkovu već i u Alforu, Berlinu, Briselu, Budimpešti, Madridu i Minhenu, a krajem prvog svetskog rata i u Bernu.⁴⁵

Veterinarsko doškolavanje u Beču srpski marvenolekarski pomoćnici nisu sticali na „Višem veterinarskom institutu” nego na Višem veterinarskom tečaju ili školi Vojnoveterinarskog instituta, čiji je zvanični naziv bio „K. und K. Militär-Thierarznei-Institut”. Sem toga, taj institut 1896. godine nije bio preformiran u „Visoku veterinarsku školu” već

u Vojnoveterinarski institut i Veterinarsku visoku školu, odnosno u „K. u. K. Militär-Thierärznelinstitut und Thierärztliche Hochschule”.⁴⁶

Ministarstvo vojno upućivalo je svoje pitomce na redovne veterinarske studije u inozemstvo i pre 1899. god. Među takve, na primer, spadaju đaci-pitomci Dimitrije Marković, Vladimir Nedeljković, Radomir Vintrović i Milutin Matović i svi su oni diplomirali između 1899. i 1902. god.⁴⁷

Nije tačna ni tvrdnja da „od 1906. vojni pitomci nisu upućivani na školovanje u inostranstvo”, jer ih je upravo posle te godine relativno bilo najviše. Većina od njih je i po više puta prekidala veterinarske studije u inozemstvu da bi kao vojni pitomci učestvovali u balkanskim i prvom svetskom ratu, a zatim su sa solunskog fronta bili upućeni u Bern da završe započete studije. Navešćemo nekoliko takvih: Đurđe Janjić, Čedomir Kaljević, Božidar Nikolić, Jovan Pavlović, Dobrosav Sindelić, Svetomir Stanimirović, Milorad Todorović.⁴⁸

Str. 90. Godišnji pregledi broja veterinara i veterinarskih pomoćnika u Srpskoj vojsci „od njenog formiranja do 1914. god.” najčešće se ne slažu sa zvaničnim izdanjima Ministarstva vojnog.

Str. 97—104. Među knjigama i člancima koje su vojni veterinari objavili do „prvog svetskog rata” nedostaju mnogi radovi. Među njima bismo istakli: više od 40 radova Ljubomira Jovanovića, doktorsku disertaciju Dimitrija Markovića, doktorsku disertaciju i desetak drugih radova Đorđa Mitrovića, dve brošure i više članaka Milana Mitrovića, desetak radova Todora Petraškovića i po jedan do više radova Evgenija Baltića, Franje Bendjika, Josifa Bendjika, Milana Cvetkovića, Vasilija Danilovića, Jovana Ekeru, Tanasija Filipovića, Đorđa Hristodulovića, Andrije Jovčića, Milutina Matovića, Milorada Nikolića, Vojislava Pavlovića, Aleksandra Petrovića, Save Vukosavljevića i nekih drugih.

Ljubomir Jovanović nije objavio u „Ratniku” 1905. god. članak „Pouke iz konjarstva”, jer je odavno bio mrtav.

Članak Petra Bojića „Kako da se sačuvaju konji od uboja”, objavljen u „Ratniku” 1902. god., ne spada ovde, budući da je on izišao iz vojske pre više od 20 godina.⁴⁹

O radu Save Paunovića već smo pisali da, takođe, ne spada ovde.

Rad Svetozara Đokovića „Sakagija i crv (Malleus et farciminosus)” nije objavljen u „Ratniku” 1879. već 1880. god.

Članak Jovana Vasića „Srašćena (a ne „Skracena”) leva hoana kod jednog konja” nije odštampan u „Narodnom zdravlju” 1883. već u „Ratniku” 1883. god.

Rad „Šuga kod naše domaće stoke i njeno lečenje”, štampan u „Narodnom zdravlju” 1884. god., nije napisao Todor Petrašković nego civilni pitomac na veterinarskim studijama u Beču Petar D. Todorović, i to pod naslovom „Šuga (Scabies) kod naše domaće životinje i njeno lečenje”. Nadalje, članci Todora Petraškovića „Zapaljenje trbušne pokožice, mara-mice i srčane kese u ovaca” i „Da li je bolje štrojiti mlađe ili starije ždrepece” nisu objavljeni u „Težaku” 1895. god., već prvi 1885, a drugi 1887. god., i to pod nešto drukčijim naslovima. Za članak Petraškovića „O nezi kopita” („Težak” 1889, a ne 1899. god.) nije navedeno da je posredi doslovan prevod s nemačkog.

Rad Milana Mitrovića „Uput za upotrebu palpebralne intra-dermo maleinizacije za dijagnozu sakagije” nije objavljen u „Veterinarskom glasniku” već u „Veterinarskom vjesniku” iz Zagreba, 1919. god. i ne bi spadao ovde, jer je štampan posle 1914. god.

Članci Marika Pavlovića „Besnilo” i „Zastoj posteljice”, objavljeni u „Veterinarskom glasniku” iz 1904. i 1907. god., takođe ne spadaju ovamo, jer je Pavlović napustio vojsku još 1894. god.⁵⁰

Str. 105. Propisi o dostavljanju izveštaja o oboljenjima i gubicima vojne stoke bili su izdati mnogo pre 1879. god. Već je „Pravilo za privremene marvene bolnice” od 15. maja 1865. predviđalo da se ministru vojnom redovno dostavljaju mesečni i godišnji izveštaji o stanju zdravlja konja, dok je „Pravilima za odpravljanje dela struke vojeno-marvenog lekarstva” od 20. maja 1866. bilo regulisano da svaka vojna marvena bolnica „sačinjava dnevne raporte i mesečna izvestija o stanju bolestne stoke, pa i jedno i drugo preko dotičnog garnizonera da ministru vojenom dostavlja”. I o svakoj pojavi neke zarazne bolesti trebalo je, takođe, najhitnije izveštavati ministra vojnog.⁵¹

Str. 112. „Zakon o ustrojstvu vojske” od 1875. god. uopšte nije postojao, budući da između 1864. i 1883. god. u Srbiji nije bio donesen takav zakon. To se, pored ostalog, lako može saznati iz završnih odredbi „Zakona o ustrojstvu vojske” od 1883. god.⁵²

LITERATURA

- ¹ Veterinarski glasnik, Beograd, 1969, 1, 63—64. — ² Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za 1855. godinu (dalje: KŠKS), Beograd, 1854. — ³ Lindenmajer E., *Serbien dessen Entwicklung und Vorschrift im Sanitätswesen*, Temišvar, 1876. — ⁴ Kosa-nović V., *Stotinu godina konjarstva u Srbiji*, Beograd, 1966. — ⁵ Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza, izdanih u Knjažestvu Srbskom (dalje: ZZUKS), knj. 12, Beograd, 1859. — ⁶ Kosa-nović V., *Stotinu godina konjarstva u Srbiji*, Beograd, 1966, str. 51. — ⁷ ZZUKS, knj. 15, Beograd, 1863. — ⁸ Veterinarski glasnik, Beograd, 1964, 3, 379—384. — ⁹ Zbornik zakona, uredbi, naređenja i objašnjenja vojnih (dalje: ZZUNOV), Beograd, 1882. — ¹⁰ Veterinarski glasnik, Beograd, 1975, 6, 459—463. — ¹¹ Službeni vojni list (dalje: SVL), 1/1883 (Zakon o ustrojstvu Vojnog ministarstva). — ¹² ZZUNOV, Beograd, 1883. — SVL, 2/1900. — ¹³ Ratnik, Beograd, 1880, knj. 4, sv. 9 (članak „Potkivačka škola”). — KŠKS za 1884. godinu, Beograd, 1883. — Raspored i ranglista oficira i vojnih zvaničnika za 1888. godinu (juli), Beograd, 1888. — ¹⁴ Ratnik, Beograd, 1880, knj. 4, sv. 9 (članak „Potkivačka škola”). — ¹⁵ Šematizam Srpske dejstvujuće vojske u ratu za oslobođenje i nezavisnost 1877—8. god., Niš, 1878. — Raspored i ranglista oficira za 1878. godinu (dalje: RRO), Beograd, 1878. — SVL, 1880—1897. — ¹⁶ Nieman A., *Militär-Handlexikon*, Stuttgart, 1881 (AJ „Militär-Rossarztschule” i „Militär-Veterinärwesen”). — ¹⁷ ZZUNOV, Beograd, 1883. — ¹⁸ RRO za 1878. godinu, Beograd, 1878. — SVL, 1/1883. — ¹⁹ RRO za 1879. godinu (stanje 10. maja), Beograd, 1879. — ²⁰ Sbornik zakonskih izmena i dopuna, propisa, rešenja i objašnjenja izdanih iz sviju odeljenja Vojnog ministarstva u 1875. god., Beograd, 1878. — ZZUNOV, Beograd, 1881. — ZZUNOV, Beograd, 1882. — ZZUNOV, Beograd, 1883. — SVL, 1880—1883. — RRO za 1878. godinu, Beograd, 1878. — RRO za 1879. godinu (stanje 10. maja), Beograd, 1879. — KŠKS za 1883. godinu, Beograd, 1882. — ²¹ ZZUNOV, Beograd, 1881. — Kosa-nović V., *Stotinu godina konjarstva u Srbiji*, Beograd, 1966. — ²² ZZUNOV, Beograd, 1881. — ²³ SVL, 1/1883. — ZZUKS, knj. 56, Beograd, 1903. — ²⁴ ZZUNOV, Beograd, 1881. — ²⁵ SVL, 5—6, 8 i 9/1883. — Kosa-nović V., *Stotinu godina konjarstva u Srbiji*, Beograd, 1966. — ²⁶ ZZUNOV, Beograd, 1882. — ²⁷ Sbornik zakonskih izmena i dopuna, propisa, rešenja i objašnjenja izdanih iz sviju odeljenja Vojnog ministarstva u 1875. god., Beograd, 1878. — ²⁸ Pravilo o vojnim marvenim bolnicama, Beograd, 1884. — ²⁹ SVL, 19/1883. — ³⁰ SVL, 33/1883, 37—38/1886 i 42/1887. — ³¹ ZZUKS, knj. 18, Beograd, 1865. — ³² SVL, 43—44/

/1886. — ³² SVL, 9/1888 i 17-18/1889. — ³³ ZZUKS, knj. 56, Beograd, 1903. — ³⁴ SVL, 32/1898. — ³⁵ SVL, 2/1900. — ZZUKS, knj. 56, Beograd, 1903. — ³⁶ SVL, 43-44/1886 i 19/1901. — ³⁷ Sbornik zakonskih izmena i dopuna, propisa, rešenja i objašnjenja izdanih iz svijju odeljenja Vojnog ministarstva u 1875. god., Beograd, 1878. — ³⁸ SVL, 25/1896. — ³⁹ SVL, 15 i 18/1909. — ⁴⁰ SVL, 8/1899, 17/1904, 2/1905, 27/1909, 3/1911 i 5/1914. — ⁴¹ SVL, 46/1897. — ZZUNOV, Beograd, 1881. — ⁴² SVL, 7/1914. — ⁴³ SVL, 15 i 17/1913 i 6/1914. — Raspored oficira i vojnih činovnika za 1914. god., Beograd, 1914. — ⁴⁴ Veterinarski glasnik, Beograd, 1975, 6, 459-463. — SVL, 13/1895, 7 i 9/1897, 2 i 3/1904 i 12 i 45/1909. — ⁴⁵ Raspored oficira i vojnih administrativnih činovnika za 1900. god. (mesec januar) (dalje: ROVAČ), Beograd, 1900. — ROVAČ za 1905. godinu, Beograd, 1905. — ⁴⁶ Veterinarski glasnik, Beograd, 1969, 1, 63-64. — ⁴⁷ SVL, 7/1898, 50/1899, 32/1900, 10/1901 i 48/1902. — ⁴⁸ Divljanović D., *Veterinarski kadrovi u Srbiji od 1800-1918. godine*, Beograd, 1974. — ⁴⁹ SVL, 19/1881. — ⁵⁰ SVL, 4/1894. — ⁵¹ ZZUNOV, Beograd, 1882. — ⁵² SVL, 1/1883.

Vlastimir TURUDIĆ

TIERHEILDDIENST DES SERBISCHEN MILITÄRS IN DEN WERKEN UNSERER HISTORIKERN — BERICHTIGUNGEN UND ERGÄNZUNGEN (II)

Unsere Forschungen haben bewiesen, dass in den Werken jugoslawischer Historikern, die sich auf den Tierheildienst des Serbischen Militärs im Zeitraum von 1850-1918 beziehen, mehrere oder weniger ungenaue, widersprüchliche und ungeprüfte Angaben und Beschlüsse aufzufinden sind. ~~All dies bestreitet einige dieser Werken als Gesamtheit.~~

Die Zahl und die Natur dieser ungenauer und widersprüchlichen Daten kann man am besten durch die Berichtigungen und Ergänzungen dieser Auslegung sehen.

(Rad je Uredništvo primilo 15. IV 1982. god.)

U S P O M E N

ŽIVOT I DELO DR MR FARM. VOJISLAVA MARJANOVIĆA (15. III 1905 — 19. VI 1981)

Istaknuti istraživač i publicista velikog broja značajnih radova iz oblasti istorije srpske i jugoslovenske zdravstvene kulture dr Vojislav Marjanović rođen je u Zaječaru 15. marta 1905. godine. Školovao se u Požarevcu, Bitolju i Beogradu. Godine 1924. upisao se na studije farmacije u Zagrebu, gde je i diplomirao 1928. godine.

Kao mlad magistar farmacije započeo je mukotrpan posao apotekarskog saradnika po privatnim apotekama u Beogradu, Valjevu i Svilajncu. Sagledavajući socijalnu i klasnu nejednakost koja je postojala između vlasnika apoteka, kao poslodavaca i apotekarskih saradnika, kao najamne radne snage, otvoreno je istupio protiv takvih odnosa u struci. Vredan, sposoban i hrabar, mr Vojislav Marjanović se od početka priključio onim snagama koje su se borile za socijalizaciju u farmaciji. Uskoro je postao jedan od vođa sindikalnog farmaceutske pokreta u Srbiji. Stajući na čelo Udruženja apotekarskih saradnika Jugoslavije — Sekcije u Beogradu još 1931. godine, koje se borilo za pravednije odnose u struci, povoljnije radno vreme i obezbeđenje socijalnog i penzijskog osiguranja za apotekarske saradnike, mladi mr Vojislav Marjanović je već tada dokazao svoju klasnu opredeljenost i veliku dozu građanske hrabrosti ispoljenu u periodu nakon donošenja zloglasne Obznane.

Dosledan ovakvom shvatanju ostao je i nakon otvaranja sopstvene drogerije i kozmetičke laboratorije 1933. godine, odnosno apoteke i biohemijske laboratorije 1939. godine.

Od 1944. godine do septembra 1945. godine bio je u JNA, da bi potom, po potrebi službe, radio u apotekama u Kruševcu i Gornjem Milanovcu tokom 1947. i 1948. godine. Od 1949. godine ponovo je u Beogradu gde radi kao upravnik, odnosno saradnik nekoliko beogradskih apoteka. Godine 1960. dolazi na Farmaceutski fakultet Univerziteta u Beogradu gde je ostao sve do penzionisanja obavljajući dužnost upravnika Muzeja farmacije i nastavnika na predmetu Istorija farmacije.

Nemiran duh i velika erudicija pomogli su mu da na naučno-istraživačkom polju postigne mnogo uspeha. Opredelio se za do tada malo istraživano područje — istoriju farmacije. Istraživanju originalne arhivske građe u Arhivu Srbije i ostalim arhivima širom republike, njenom sistematizovanju i objavljivanju posvetio je najplodnije godine svog života. Iz te oblasti je i doktorirao 1965. godine sa temom „Farmacija u Srbiji u XIX veku“.

Naučno-istraživački rad dr Vojislava Marjanovića trajao je preko 40 godina, a odlikovao se velikom upornošću, pedantnošću i sistematičnošću. Pri korišćenju različitih izvora za svoja proučavanja bio je veoma